

PAVLE MILENKOVIĆ

Lisjen Fevr i istorija senzibiliteta

Prilika da se ispriča povest o Margeriti Navarskoj prilika je da se ispriča više od onoga što tu povest čini u njenim dokumentarnim pojedinostima. Svedena na sitne banalnosti, takva povest ne bi takla dalje od faktografske sitničavosti, koliko god delovi koji je čine pojedinačno bili zanimljivi. Biografija je stoga klizav žanr, uspeo tek kada se tipično i opšte združi sa pojedinačnim i neponovljivim. No pretegne li ijedno od to dvoje, biografska povest prerasta u plitku ilustraciju unapred smišljenog završetka. Zaseni li opšte neponovljivost singulariteta, dobija se vulgarizovana sociološka ili filozofskoistorijska generalija koja u ličnoj istoriji vidi mehaničko ponavljanje pretpostavljenih društvenih zakona. Sačinjena pak mahom od anegdotskih detalja, biografija se svodi na trač-istoriju, na trivijalnost faktografskog realizma, koja se da sažeti u – od strane simbolista svojevremeno već ismejanu – formulaciju da „markiza je izašla u pet sati“.

Pritom, Margeritin život čini niz zaista izuzetnih događaja i okolnosti, pa bi moglo izgledati da sam njihov niz biva dovoljan sam sebi i da dodatno senčenje čini suvišnim. Rođena kao plemkinja i starija sestra potonjeg Fransoa I, nestalne je i krhke pogode aristokratskog porekla te kraljevskog položaja upotrebila na način mudre političarke i diplomatkinje, posvećene sestre i majke, srčane i predane katolkinje. Kći grofa od Angulema i Lujze Savojske, po ocu kraljevske loze Valoa, detinjstvo i mladost provela je pod brižnom prismotrom pobožne majke, rano obudovele grofice od Angulema, koja je Margeritu učila odricanju i skromnosti, usmerivši

joj pažnju na temeljno obrazovanje i bogatu nasleđenu biblioteku sa prevodima antičkih i renesansnih pisaca, kao i hrišćanskih filozofa i novozavetnih jevanđelja (Fevr 2015: 25; Konstantinović 1991: IX-X). Intenzivna upućenost na Bokača, Dantea i Petrarku koliko i na crkvene spise rano su oblikovali Margeritin senzibilitet za književno pisanje, uz filozofsku i teološku refleksiju za šta je, videće se, Margerita imala izvestan dar. Duhovna znatiželja, zajedno sa posvećenošću dve godine mlađem bratu, koji će, nakon smrti Luja XII bez muških potomaka, kao pobočni srodnik preuzeti francusku krunu, čine konstante Margeritinog života, okončanog u pedeset i sedmoj godini života, što je u njeno doba prosečni životni vek. Od rane mladosti pa do kraja života Margerita pažljivo osluškuje, čita, pita, misli, piše, žrtvuje se, moli se i voli, nastojeći da razume i da iznova sve promisli, osmisli, organizuje i napiše. Hodila je kroz život ne samo sa živom ljubopitljivošću već i sa filozofskom refleksivnošću, mislivši ipak više srcem i dušom negoli hladnoćom razuma, ostavivši tako svedočanstvo o zamišljenoj i razumnoj egzistenciji gospe kojoj uspeva da bude državica ali i spisateljica sa smislom za opažanje. „Obrazovanje učenjakinje ili humanistkinje? Ne, naravno, već sticanje pouzdanog prtaljaga koji je od srećom nadarene devojke, malo-pomalo načinio izuzetnu i elitnu figuru među dvorskim damama među kojima se njen život odvijao“ (Fevr 2015: 27).

Margerita je tako igrala nekoliko veoma značajnih, počesto suprotstavljenih uloga, no spolja gledano začuđujuće dobro. Nakon krunisanja Fransoa za kralja Francuske prelazi na dvor i biva svojevrsna kraljica u senci, motreći društveni život dvora i politički i vojni napredak svog brata, uzimajući aktivnog učešća u političkim kontaktima, gradeći autoritet i iskustvo diplomate koje će, par godina kasnije, biti dragoceno prilikom pregovora o izbavljenju Fransoa I nakon poraza francuske vojske kod Pavije godine 1524. Neizvesni pregovori sa Karlom V okončani su oslobađanjem Fransoa I nakon jednogodišnjeg zatočeništva u Madridu, za šta je, došavši lično kod Karla V da izdejstvuje njegovo oslobađanje, zaslužna Margerita. Kod kuće ona balansira između katolika i protestanata u međusobnim obračunima i optužbama, kao što se i sama brani od teških optužbi katolika-konzervativaca sa Sorbone povodom njenih tek objavljenih religijskih stihova, koji uzburjuju svojom re-

formatorskom bojom. Privlači pažnju i naklonost Erazma, jednako kao i Rablea.

Posmatrajući dakle Margeritu koja na dvoru i u politici, među bliskima kao i među takmacima zavređuje blagonaklonost i uliva strahopoštovanje, Fevr dopire do unutrašnje Margerite, one koja, mimo sveta ili, još bolje, uprkos njemu posvećeno studira jevanđelja, te ponire u meditativnu tišinu, osluškujući domete sopstvene vere u zapitanosti nad čovečjom sudbinom u krhkom zemaljskom obličju. Prepiska sa biskupom Brisonom, posredovanje u prevode-nju Luterovih tekstova sa nemačkog na francuski, ispisivanje stihova sa verskom sadržinom te variranje Bokačovog Dekameronu u sedamdeset i dve novele njenog *Heptameron* (Margerit d'Angulem 1991) ne samo što bude znatiželju već i potiču na razmišljanje: kakve lektire, kakva osećanja, kakve društvene okolnosti su učestvo-vale, bilo na način uzroka ili posledica, u razvoju takve sudbine i nastanku takvog dela?

U nastojanju da odgovori na ova pitanja Fevr, u žanru klasične biografije, događajima iz života junakinje posvećuje tek prvih tri-desetak stranica, pomalo na brzinu i rasuto. U pitanju je manje događajna, a više intelektualna povest Margeritina, oslonjena na kritičko čitanje spisa sa religijskom tematikom, pri čemu se posebno izdvajaju *Dijalog u obliku noćnog priviđenja* i *Ogledalo grešne duše*, i zbirka novela sa svetovnom tematikom *Heptameron*, iz drugog, zrelog perioda Margerite, tada već kraljice Navare. Valja pritom reći da su Margeritini religijski spisi objavljeni nakon što se drugi put udala, postavši Navarska kraljica, i da je njihov latentno reformatorski ton odmah postao predmet žustrih reakcija, pre svega od strane sorbonskih katoličkih dogmata.

Pretrčavši, gotovo ovlaš, kroz hronologiju Margeritinog života, Fevr zastaje kod tog neobičnog književnog dela, već u vreme svog nastanka prirodno grupisanog u tekstove posvećene ljubavi prema Hristu, te svetovnoj, ili još i viteškoj i kurtoaznoj ljubavi (*l'amour courtois*). Rekonstruišući Margeritinu *duhovnu biografiju*, tretirajući je, videće se, kao vesnika duha Reformacije u francusku sredinu, Fevrovo čitanje ipak nije književnoistorijsko u užem smislu, već *problemsko*. Kao da mu je manje važno da se pozabavi samom Margeritom, a više nečim drugim, *onim oko nje. Oko Heptamero-*

na dakle, knjiga je koja je mogla biti naslovljena i *Oko Margerite*. Jer, zbilja, *problemska istorija* koju zagovara Lisjen Fevr nije sasvim hronološki dosledna, niti je tematski celovita. Ona je više fragmen-tarna, polemička, otvorena te, kako je sam uobičavao da ustvrdi, istorija-problem (l'histoire-problème) kao predložak za poseban, kritički vid istorijske svesti odnosno teorije istorijskog saznanja. Ostaje da se, za ovu priliku krajnje sažeto, predstavi na čemu počiva Fevrova vizija istorijske svesti.

*

Problem koji Fevra zanima, pišući o Margeriti i povodom nje, sa neskrivenim žarom uostalom, i sa humornom gipkošću koja mu dopušta da se kroz svoju junakinju pozabavi i Erazmom, Luterom, a ponajviše Gijomom Brisonom, biskupom Moa i Margeritinim duhovnikom – jeste na koji način se artikuliše i preobražava senzi-bilitet religioznosti evropskog šesnaestog veka, u odnosu na funda-mentalnan fenomen čovečijeg postojanja – na *ljubav*. Taj senzibilitet nije monolitan niti nastao niotkuda, već je fina kupaža različitih tradicija i nasleđa, katkad zbunjujuća, katkad protivurečna, o čemu, uostalom, svedoči i Margeritino religijsko pismo. Praćenjem i suče-ljavanjem različitih kulturnih i duhovnih nanosa u tom pismu, kao što su duh Renesanse, reformatorski tonovi, pavlovska etika, verski misticizam – Fevr nastoji da ocрта nastanak i funkcije religijskog osećanja, slojevitost verskog doživljaja koji se prepoznaje u Marge-ritinim spisima. Razvoj koji je potaknut prodorom reformatorskih ideja, otapanjem koje je u francusko visoko društvo donela Rene-sansa, povratkom antičkim piscima, osluškivanjem tadašnjih mo-dernih, Bokača i Dantea pre svih. Intelektualna i duhovna biogra-fija Margeritina predložak je za intelektualnu istoriju religioznosti izabranog perioda, sučeljavanjem mističkog i svetovnog koncepta ljubavi.

Ova „mala“ ali inspirativna knjiga zapravo je deo protestant-ske trilogije koju čine još dve studije: *Jedna sudbina. Martin Luter* (1928), i *Problem neverništva u XVI veku. Rableova religija* (1942). U *Luteru* kroz sudbinu buntovnog propovednika ispitane su gra-nice delovanja pojedinca na istorijske tokove na način „velikih lič-nosti“ u istoriji. Fevr se ovde poigrava sa sopstvenim ubeđenjem o

ograničenjima historiografije koja ostaje pri naraciji izuzetnih ličnosti, postavljenih na ravnu ploču jednodimenzionalno shvaćene politike. No prostor u koji stavlja Lutera nipošto nije jednodimenzionalan, već znalački uvišestručen Fevrovim izvanrednim poznavanjem književnosti, religijskih tekstova, umetnosti, kao i uopšte uzev širokouganim gledanjem na kulturne fenomene šesnaestog veka. Zbilja: Luterova sudbina – mada nesumnjivo izuzetna i jedino njegova, ipak nije samo lična istorija već ukrštaj višestrukih društvenih i političkih istorija, mešanje koje svedoči o nastanku za svoje vreme novog oblika religioznosti, koji do nas dospeva kao Reformacija ili protestantizam.

Knjiga o Rableu kreće se u drugom pravcu, opisujući način na koji je raspojasana Rableova poetika popunila prostor nastao sumnjama i uzmicanjem pred dogmom katolicizma, kako su sekularizacija i uspon racionalizma proizveli neobičan oblik ateizma koji nije poricateljski ni nevernički – već pobožan. Na primeru Rableove, za ono vreme nekonvencionalne religioznosti, Fevr može još jednom da demonstrira sopstveno shvatanje istorije. Ateizam devetnaestog ili dvadesetog veka i onaj iz šesnaestog stoleća predstavljaju različite kategorije. Razumeti događaje iz prošlosti može se jedino u okviru mentalnog aparata aktera toga doba. Iste pojave smeštene u različito doba samo su naoko iste, njihova posebnost neodvojiva je od konteksta u kojem su nastale. Može li se bolje razumeti fenomen verovanja od istraživanja onoga što to verovanje poriče ali i podstiče, osporava i iskušava, dajući mu tako novi smer i drugačiji oblik?

Istorija senzibiliteta ili *osećajnosti* predstavlja ključno mesto u ovom projektu, budući da se temom osećajnosti kao posebnim diskursom u historiografiji – za čiji nastanak je, uostalom, ponajviše zaslužan – Fevr bavio tokom čitave svoje karijere. Tema religijske osećajnosti prožima većinu njegovih dela, dok se u programskim i polemičkim promišljanjima istorije senzibiliteta nazire još izvesna metodologija¹.

1 Za začetke metodologije istorije senzibiliteta, koju ipak nikada nije razvio do kraja, mada ju je u svojim istraživanjima primerima demonstrirao, videti „Kako rekonstruisati nekadašnji afektivni život. Senzibilitet i istorija“ (Fevr 2004: 259-286), i „Jedan opšti pogled: istorija i psihologija“ (Fevr 2004: 238-258). Oba teksta objavljena su u zbirci tekstova *Borba za istoriju* (Fevr 2004).

Nastojeći da skicira obim ove oblasti i uputi na eventualna metodološka oruđa, Fevr polazi od kategorije afekata odnosno emocija. Osvrćući se na istorijat reči *senzibilitet* u francuskom jeziku počev od XIV veka, te njegova značenja odnosno određenja od strane leksikografa, Fevr veli: „Kažimo da reč *senzibilitet* za nas evocira, i evociraće tokom ovog izučavanja, *afektivni život* i njegove manifestacije“ (Fevr 2004: 261). Afekte Fevr prevodi u emocije, dok emocije razume u duhu razvojne psihologije Anri Valona. Držeći se Valona, on u modelu emocionalnog razvoja vidi osnov i za jednu kasniju kolektivnu psihologiju senzibiliteta: „I tako su emocije, malo-pomalo, povezujući više učesnika koji su naizmenično bivali i pokretači i podražavaoci, uspele da obrazuju jedan sistem međusobnog podsticanja, koji je postojao sve raznolikiji u zavisnosti od situacija i okolnosti, čineći u isti mah sve raznolikijim reakcije i senzibilitet svakog od tih učesnika“ (Fevr 2004: 264). Gotovo nalik na nekakvu emocionalnu diferencijaciju, koja od mehaničke afektivne emocionalnosti – svojstvene ranoj fazi čovečijeg razvoja – vodi ka organskoj emocionalnoj međuzavisnosti na nivou zajednice, pokazuje se „da *korisnost opravdava* ustanovljenje jednog pravog sistema emocija. One su postale poput nekakve *institucije*. One su bile uređene poput rituala. Mnoge ceremonije kod primitivaca predstavljaju komplekse simuliranih radnji čiji je očigledni cilj da kod svih, pomoću istih ponašanja i istih pokreta, izazovu isto uzbuđenje – i da ih sve stope u neku vrstu više individualnosti, da ih sve pripreme za istu akciju“ (Fevr 2004: 264-265). Osim Valonu, Fevr ovde nesumnjivo duguje i Dirkemu, pa i Levi-Brilu, budući da „korisnost“ u prethodnom navodu upućuje na utilitarnost zajednice ostvarenu svojevrsnim kolektivnim stapanjem ili pak integracijom, što je odlika kako „primitivnih“ društava, tako i naše modernosti.

Ima li se u vidu kritički odnos Dirkemov prema psihologiji, Fevrova okrenutost ka kolektivnoj psihologiji i senzibilitetima koji imaju kako psihološku tako i sociološku dimenziju može se razumeti i kao nastojanje da se obavi svojevrsno disciplinarno povezivanje između sociologije i psihologije. Dirkemov uticaj, vršen preko *Sociološkog godišnjaka* „koji će ubrzo steći ugled i biti omiljena lektira čitave jedne generacije mladih istoričara, od Lisjena Fevra do Marka Bloka, Andrea Piganjola i Luj Žernea“ (Brodell 1992:

23-24), ali i predanih nastavljača njegove misli – Selestina Buglea, Marsela Mosa, Morisa Albvaks, prisutan je još i u radovima iz oblasti kolektivne psihologije onoga doba. Jer, *viša individualnost* kao kolektivno osećanje koje se ne da izjednačiti sa svojim pojedinačnim manifestacijama, u potpunosti odgovara kako Valonovoj afektivnosti, sublimiranoj u procesu razvoja u kolektivnu emociju, tako i Dirkemovoj kolektivnoj svesti. Obe kategorije stoje na nejasnoj razmeđi između kolektivne psihologije i sociološkog proučavanja kolektivnih predstava sadržanih jednako u društvenom pamćenju kao i u institucijama društvenog poretka te, na koncu, u ideologiji samoj.

Istoriju senzibiliteta Fevr dakle naslanja razvojnu psihologiju Anrija Valona, razvivši je do kolektivne psihologije, uz osvrt na etnologiju, geografiju i, shodno neizbežnom uticaju Dirkemove škole u međuratnom periodu u Francuskoj, na sociologiju. U metodološkom smislu on je podupire postignućima u oblasti lingvistike, umetničke ikonografije i, što je posebno važno, književnosti. Lingvistika, na način kako je Fevr shvata, od koristi je etimološkim i komparativnim uvidima u nastanak i razvoj nekog osećanja². Ikonografija omogućuje da se delima umetnosti, pre svega likovnim, pristupi kao istorijskim dokumentima. Najzad, tu je književnost kojoj je, u knjizi o Margeriti, ali i o Rableu, posvetio posebnu pažnju. Književnost u kojoj, prema Fevru, „treba istraživati ne samo ono što je zahvaljujući njoj zabeleženo: nijanse senzibiliteta koje međusobno razdvajaju različite epohe i, tačnije, generacije – već proučavati i sam način na koji ona stvara, a potom širi, određenu vrstu osećanja među masama, čiji je značaj, inače, umesno precizno odrediti“ (Fevr 2004: 280). Svaki od ovih domena omogućava istoriografiji da proširi polje dokumenata kojim se koristi, da faktografsku dokumentarnost izvora prenese na oblasti koje su, u Fevrovo vreme, za istoriografiju bile nedovoljno razvijene ili nedostupne. „Pomislimo samo da nemamo istoriju Ljubavi. Nemamo

2 „Da uzmemo više nego klasičan primer – ovo proučavanje omogućuje da se dobro istakne ruralni aspekt koji su sačuvali reči jednog jezika kao što je latinski, u kojem je rečju *rivalite* (suparništvo, rivalstvo) nazivana raspra između suseda koji hoće da koriste isti kanal za navodnjavanje, *rivus*; u kojem je čovekova izvrsnost, *egregius*, nešto što se poredi sa vrednošću životinje koja se izdvaja iz stada, *e grege*, da bi bila posebno odgajana; u kojem reč slab *imbecillis*, evocira ideju biljke bez pritke, *bacillus*; u kojoj pojam radosti, *laetitia*, ostaje tesno vezan za pojam gnojiva, *laetamen*“ (Fevr 2004: 274-275).

istoriju Smrti. Nemamo istoriju Samilosti, niti pak Surovosti. Nemamo istoriju Radosti“ (Fevr 2004: 283).

Fevrova knjiga o Margeriti nije podređena samo religioznosti u šesnaestom veku, niti samo jednoj trajnoj temi i sadržaju ljudske egzistencije – ljubavi, već i viziji historiografije odnosno istorijske nauke unutar porodice nauka o čoveku. Zasnovana na kritičkom razumevanju činjenica koje nisu samo fakticiteti već i *konstrukti*, ova historiografija izrasta iz šireg nastojanja istoričara da svoju disciplinu prilagodi prilikama nastalim u društvenim naukama u periodu između dva svetska rata. „Istoričar“, veli on, koji ne tumara nasumice kroz prošlost, kao skupljač dronjaka u potrazi za srećnim otkrićima, već kreće imajući na umu jasnu nameru, problem koji treba da reši, radnu hipotezu koju treba da proveriti“ (Fevr 2004: 15). Tako se dolazi do opštijeg, naučno-strategijskog aspekta Fevrovog programa ustoličenja historiografije drugačijeg, „novog“ tipa, otvorene za teme koje su se u tradicionalnoj, u Fevrovim očima „pozitivističkoj“ historiografiji do tada zanemarivale. Tradicionalna historiografija uglavnom je ostajala kod prepričavanja političkih događaja, čiji su nosioci mahom istaknuti pojedinci. Na kraju, i kolektivni akteri kao i čitave epohe svodile su se, u filozofskoistorijskom linearizmu i historiografskom pojednostavljivanju na manifestacije političkog života. Za ispisivanje vojne, političke ili diplomatske istorije trebalo je strpljivo proučavati već postojeće pisane izvore. Za ispisivanje istorije smrti ili ljubavi neophodno je transformisati postojeće izvore, pa i proizvesti nove, što transformiše i figuru istoričara, koji tako od hroničara postaje i teoretičar. „Tekstovi, nesumnjivo: ali svi tekstovi. A ne samo oni arhivski dokumenti za koje se ustanovljuje jedna privilegija – privilegija da se iz njih, kao što je govorio fizičar Boas (Boisse) izvuče neko ime, neko mesto, neki datum; datum, ime mesto – celo pozitivno znanje jednog istoričara koji ne mari za realno, zaključivao je on. Ali neka pesma, neka slika, neka drama za nas su takođe dokumenti, svedoci žive i ljudske istorije, nabijene mišlju i virtualnom dejstvenošću“ (Fevr 2004: 23-24).

Fevrov angažman na ovom području poznat je u okviru sada već slavne škole *Anala*, orijentacije u francuskoj historiografiji koja je revolucionisala evropsku historiografiju u periodu između dva svetska rata i ostavila trajnog traga u disciplinarnim interakcijama

u društvenim naukama tokom dvadesetog stoleća³. Godinu dana nakon objavljivanja *Lutera* (1928), Lisjen Fevr sa Markom Blokom u Strazburu pokreće časopis *Anali za ekonomsku i društvenu istoriju* (*Annales d'histoire économique et sociale*) (1929), polemičku reviju koja će odigrati značajnu ulogu u institucionalizaciji istoriografije i njenom povezivanju sa ostalim društvenim naukama – sociologijom, psihologijom, etnologijom. Mark Blok i Lisjen Fevr novim časopisom hoće da pokažu da je moguća istoriografija koja ne prepričava samo događaje iz života političara i vojskovođa, već i iz domena kolektivne osećajnosti, svakodnevnog života anonimnih pojedinaca, demografskih kretanja, ekonomskog života, sve do jezika, običaja, rituala. Časopis *Anali* mobilisao je veliki broj autora iz različitih oblasti, pa su na njegovim stranicama u međuratnom periodu objavljivali, između ostalih, geograf Alber Demanžon i Žil Sion, istoričari Anri Piren, Žorž Espinas i Žorž Lefevr, kao član redakcije i Moris Albvaks, dirkemovac i Fevrov kolega na novoosnovanom Univerzitetu u Strazburu⁴. Osim dirkemovske sociologije i etnologije, uspon humane geografije, psihologije te psihoanalize i prirodnih i primenjenih nauka ostavljaju takođe značajan uticaj na Fevra i Bloka. Već svojim naslovom, uostalom, revija nagoveštava interdisciplinarnu perspektivu, hoteći da istoriografiju istrigne iz disciplinarne dogme i privede je susednim poljima. Obrazlažući pak naslov časopisa, Fevr će, gotovo kličući, naglasiti da „ne postoje ekonomska i socijalna istorija. Postoji jednostavno istorija u svom Jedinstvu. Istorija koja je po definiciji, u celini društvena“ (Fevr 2004: 34).

Interdisciplinarnost, rasprostrtnost na sve oblasti čovečijeg društvenog života predstavljaju glavne tačke oslonca programa *Anala*, koji će tokom vremena postati i program nekoliko narednih generacija istoričara, što je povod da se govori o školi *Anala*, ili školi *nove istorije* (Le Gof 2009: 61-103; Milenković 2004: 9-69). Školi koja, osim što podrazumeva izvestan broj sledbenika i simpatizera,

3 Više o školi *Anala* videti: *Škola Anala. Ogledi o sociološkoj istoriografiji* (Milenković 2004); Žak Le Gof, „Nova istorija“ (Le Gof 2009); Za sažet presek Fevrovog životnog puta videti „Lisjen Fevr – borba za celovitu istoriju“ (Stojanović 2004: 471-486).

4 Za potpuniji pregled saradnika časopisa iz raznih oblasti od osnivanja pa do devedesetih videti tekst Krištofa Pomjana „L'heure des *Annales*. La terre – les hommes – le monde“ (Pomian 1999: 236-283).

doprinosi konstituisanju novih polja istraživanja. Teme geoistorije, istorijske demografije, ekonomske istorije, istorijske antropologije začete su u međuratnom periodu časopisa i škole. U posleratnom pak, škola *Anala* ukršta se sa strukturalizmom, marksizmom, psihoanalizom, ne bez eklekticizma uostalom, ali na način koji je i dalje nesmanjeno inspirativan za istraživače iz različitih oblasti društvenih nauka. Među posleratnim nastavljajcima misije *Anala* posebno se izdvaja figura Fernana Brodela, koji je dostojno nastavio nastojanja Fevra i Bloka da se historiografija konstituiše kao istorijska *nauka*, ravnopravna sa sociologijom i antropologijom.

Istorija senzibiliteta, onakva kakvom su je Lisjen Fevr i Mark Blok skicirali, dobiće svoj ekvivalent u obliku *istorije mentaliteta* među posleratnim sledbenicima škole *Anala*. Žorž Dibi određuje je kao projekat koji bi, „odbacujući ono vrlo primitivno tumačenje događaja psihologijom istorijskih ličnosti, najveću pažnju poklonilo, naprotiv, intelektualnim mehanizmima, osećanjima i ponašanju ljudi koji su živeli pre nas“ (Dibi 1970: 328), dok Žak Le Gof za istoriju mentaliteta veli da je „mesto susretanja između individualnog i kolektivnog, između vremena dugog trajanja i svakodnevnog iskustva, između nesvesnog i intencionalnog, strukturnog i konjunkturalnog, marginalnog i opšteg“ (Le Gof prema: Stoianovich 1976: 181). Nastavljajući rad na Fevrovom projektu istorije senzibiliteta, Dibi je doprineo radovima o mentalnim strukturama evropskog ranog Srednjeg veka u domenu viteške ženidbe, braka i struktura srodstva, o indoevropskom poreklu trofunkcijskih kategorija srednjovekovnog imaginarija (*l'imaginaire*). Le Gof je ostavio značajne radove o srednjovekovnom mentalitetu vernika i anatomiji predstava o onostranom, posebno o fenomenu čistilišta u katoličkom religijskom diskursu. Delimoova *Strah na Zapadu*, Arijesova *Istorija detinjstva* te *Istorija smrti na Zapadu*, baš kao i *Istorija samoubistva* Žorža Minoa, ili *Istorija ludila u doba klasicizma* Mišela Fukoa sročene su, svaka na svoj način, u duhu i stilu Fevrove potrage za obrascima kolektivne osećajnosti nekog doba, te opšteg nauka o nedogmatskoj historiografiji ukrštenih polja, poteklog od osnivača i sledbenika škole *Anala*.

Pisci koji nisu direktni sledbenici Fevra i Bloka – od Žorža Gurviča do Mišela Fukoa – gradili su svoje stanovište u polemičkom

dijalogu sa „novom istorijom“. „Kad smo bili studenti, početkom pedesetih godina, sa strašću smo čitali Marka Bloka, Lisjena Fevra, kao i Marsela Mosa, i slušali smo šta govori Žak le Gof, koji je bio samo nekoliko godina stariji od nas. Sanjali smo da jednog dana pišemo istoriju onako kako su je oni pisali“ (Ven 2014: 40). Tako su iznikle čitave generacije pisaca inspirisanih radovima Lisjena Fevra, te se zbilja, danas mogu prepoznati, na tragu Fevrovih sanjalačkih sugestija, istorije ljubavi, smrti, detinjstva, radosti, samoubistva, ludi-la ili seksualnosti, pisane sa različitim porivima i količinom otklona od početnog Fevrovog programa, ali svakako u sprezi sa njim.

*

Fevrova vizija istorijske nauke konsekvantna je njegovoj zamisli istorijskog saznanja kao nedogmatskog, interdisciplinarnog proučavanja ljudske prošlosti. Ovo proučavanje nije samo arhivarsko pretraživanje po prašnjavim dokumentima, kako bi se ustvrdila nepobitna „istina“. Istina je, naprotiv, podložna reitrepeticijama koje nameće naša sadašnjost što, opet, nipošto ne sme da odvede u relativizam. To nije istina sročena po nasumičnoj volji neke ideologije ili politike, nije istorijski revizionizam, već ponovno osvetljavanje prošlosti svetlošću naše stalno mutirajuće sadašnjosti, svetlošću novopridošlih saznanja o čoveku iz ugla različitih nauka o čoveku, koje su u stalnom preobražaju i transformaciji. To je istraživanje potčinjeno potpunijem razumevanju naše sadašnjosti. Otud možda i izvesna krivudavost pa i povremena nedoslednost u strukturi Fevrovog pisanja i u argumentaciji. Naglašena literarnost njegovog stila te teorijska decentriranost uzrokovana je nastojanjem da se historiografski diskurs ne dogmatizuje, da se na zakoči u šablon, u jednodimenzionalnost ilustrativnog, u naraciju očiglednog.

Istorija senzibiliteta te proučavanje religioznosti šesnaestog veka predstavljaju deo tog programa. Imalo bi smisla Fevrova istraživanja osećanja religioznosti, a posebno protestantizma, dovesti još u vezu sa drugim poznatim nalazima iz te oblasti. Gotovo se spontano nameće sučeljavanje Veberu i njegovoj tezi o protestantskoj etici. Uprkos činjenici da francuska i nemačka društvena teorija u

Fevrovo vreme ignorišu jedna drugu⁵, Lisjen Fevr sa Maksom Veberom deli isto nastojanje da evropski šesnaesti vek, ali i kasniju građansku Evropu objasni iz perspektive verskih i političkih uzavrelosti koje dovele do onoga što će se nakon tih događaja nazvati pokretom Reformacije. Kao i Veber, Fevr drži da je za uspon zapadnog kapitalizma u velikoj meri zaslužan duh protestantizma, uvažavajući još i doprinos Ernsta Trelča i Anri Pirena, ne zanemarujući ni ekonomske analize Karla Marksa (Febvre 2009: 625-627).

Veza sa Veberom nameće se u najmanju ruku na tematskom nivou. Obojica nastoje da odgonetnu kako je odgovarajući duhovni okvir, odnosno kulturni obrazac te kolektivna osećajnost odnosno senzibilitet odredila evropski Zapad na putu njegove modernizacije. Fenomen protestantizma i procesi njegovog širenja predstavljaju jedan od odgovora na ovo pitanje. Veber je, kao što je poznato, odgovore prepoznao u etici poziva i etici odgovornosti kao središnjem mestu oko kojeg se plete legitimacija moderne i Zapadna racionalnost. Fevr, ipak, ekonomskoj racionalnosti odnosno radnoj etici ne posvećuje toliku pažnju, već jednoj novoj čudorednosti zajednice, ispoljenoj kroz nekoliko istaknutih aktera koji su, svojim životom i delom, demonstrirali srce religioznosti šesnaestog veka: to su Luter, Kalvin, Fransa Rable, Erazmo Roterdamski te, ništa manje, Margerita Navarska.

Pritom Fevr podređuje svoje istraživanje religioznosti šesnaestog veka, kako sam veli u uvodnim napomenama za prvo izdanje *Lutera, razumevanju*. „Trebalo li da dodamo“, veli on, „kako smo pišući ovu knjigu unapred doneli samo jednu odluku: da razumemo, i da onoliko koliko je to u našoj moći pomognemo i drugima da razumeju? Bolje je reći koliko bismo samo bili zadovoljni da nam, u ovom poslu popularizacije, kao razmatranja egzegeti, stručnjaci za luteransku misao, barem priznaju da smo neprestano vodili brigu o tome da preterano grubim uproščavanjem ne suviše osiromašimo delo bogato nijansama, koje nipošto nije bilo melodično, već, prema ukusu vremena u kojem je nastalo, polifono“ (Fevr 1996: 7).

5 Izuzetak čini Moris Albvaks, koji je, pišući priloge za Dirkemov *Sociološki godišnjak* kao i za Fevrove i Blokove *Anale* skretao pažnju na Veberova istraživanja. Istini za volju, dirkemovcima kao i analistima Veber nije bio nepoznat, ali su ga jednostavno ignorisali. Ova međusobna hladnoća i uzdržanost francuske i nemačke društvene teorije, kao i, šire, intelektualaca dve nacije poprimaju obeležja *rata kultura*, sa istorijatom i varljivim preokretima bar od Geteovog susreta sa Napoleonom (Lepenis 2009: 145-192; takođe Milenković 2013.).

Ovo razumevanje Fevra istoričara može da liči na razumevajuću sociologiju Veberovu, ali zapravo nema puno dodira sa njom. Veberova razumevajuća sociologija počiva na razumevanju intencionalnosti aktera koji se ponašaju racionalno, te jedino racionalni i bivaju dostupni drugima u delatnom i komunikacijskom smislu. Fevrova razumevajuća historiografija zasnovana je na prepoznavanju i analitici afektivnog u svom društvenom, kolektivno-emocionalnom obliku. Veberovo razumevanje je pojedinjavajuće i nominalističko. Fevrovo je uopštavajuće i dirkemovski realističko.

Stoga, uprkos tematskoj bliskosti, između Vebera i Fevra stoji nepomirljivost metodoloških pozicija. Veber je od istorističke novokantovske tradicije nastojao da izgradi jednu tipološku historiografiju, sa metodološkom strogošću i sa etičkom odgovornošću, dospevši tako do razumevajuće sociologije kao sociologije ljudskog ponašanja odnosno delanja, razvijene do uporednoistorijske tipološke teoretizacije. Fevr formuliše historiografiju u dijalogu sa potpuno drugom tradicijom, sa dirkemovskim pozitivizmom koji je sve samo ne tipološki, budući da su društvene kategorije stvari po sebi, a ne analitičke konstrukcije.

Već su komentarisane i odlike Fevrovog stila, s kritičkom opaskom da je njegovo pisanje „teško, ponekad skoro odbojno, tako da se čitalac pita kuda ono vodi tolikim svojim skretanjima, vijuganjima, račvanjima i zapitkivanjima“, uz, odmah potom, ublažavajuću konstataciju da „ta krivudanja u sebi nose svu snagu jedne atipične istorijske inteligencije“ (Sal 2008: 64-65). Moglo bi se, sa više naklonosti prema Fevrovom temperamentu koliko i stilu, reći da njegovo pisanje nipošto nije neprivlačno, već je, sasvim obrnuto, ispunjeno dramatičnim nabojem i intelektualnom napetošću koja umesto narativno konzistentne i odmerene historiografske potke gradi sinkopiranu, umnogome Rableovsku tekstualnu formaciju, zbunjujuću utoliko što odskače od konvencionalnog akademskog historiografskog diskursa. Fevr je svestan da je uz svaki iskaz sakriveno nešto „iza“, neko neiskazivo „nešto“, pa i čitaoca ostavlja u napetosti nedorečenog. „Jer opisivati ono što se vidi, to još ide; ali videti ono što treba da se opiše, to je ono što je teško“ (Fevr 2004: 15).

LITERATURA:

- Brodell, Fernand (1992). *Spisi o istoriji*, Beograd: SKZ.
- Dibi, Žorž (1970). „Istorija mentaliteta“, *Treći program Radio-Beograda*, Beograd.
- Febvre, Lucien (1947). *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, Paris: Albin Michel.
- Febvre, Lucien (2009). „Capitalism et Réforme“, dans: *Vivre l'histoire*, Paris: Laffont.
- Fevr, Lisjen (1996). *Jedna sudbina. Martin Luter*, Novi Sad: Dobra vest.
- Fevr, Lisjen (2004). *Borba za istoriju*, Beograd: SKZ.
- Fevr, Lisjen (2015). *Ljubav sveta, ljubav profana. Oko Heptamerona*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Konstantinović, Izabela (1991). „Margerita Navarska i francuska Renesansa“, predgovor U: Margerita Navarska, *Heptameron*, Beograd: SKZ.
- Le Gof, Žak (2009). „Nova istorija“, U: Pavle Milenković (prir.), *Istorijska sociologija. Sociološka hrestomatija*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Lepenis, Volf (2009). *Kultura i politika. Priče iz Nemačke*, Beograd: Geopoetika.
- Milenković, Pavle (2004). *Škola Anala. Oglеди o sociološkoj historiografiji*, Novi Sad: Stylos.
- Milenković, Pavle (2013). „Moris Albvaks“, U: Moris Albvaks, *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Margerit, d'Anguleme (Margerita Navarska) (1991). *Heptameron*, Beograd: SKZ.
- Pomian, Krzysztof (1999). „L'heure des Annales. La terre – les hommes – le monde“, in: Stuart Clark (ed.) (1999). *The Annales School. Critical Assessments*, London: Routledge.
- Sal, Verovika (priredila) (2008). *Istoričari*, Beograd: Clio.
- Stojanović, Dubravka (2004). „Lisjen Fevr – borba za celovitu istoriju“, U: Lisjen Fevr, *Borba za istoriju*, Beograd: SKZ.
- Stoianovich, Traian (1976). *French Historical Method. The Annales Paradigm*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Ven, Pol (2014). *Fuko: kao mislilac i kao čovek*, Novi Sad: Mediterran Publishing.